

УДК 159.922.7

СУГЕСТІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР КОРЕКЦІЇ ПОВЕДІНКИ СОЦІАЛЬНО ДЕЗАДАПТОВАНИХ НЕПОВНОЛІТНІХ

Манілов І.Ф.

Манілов І.Ф. Сугестія як психологічний фактор корекції поведінки соціально дезадаптованих неповнолітніх.

Представлено результати експериментального дослідження особливостей навіюваності соціально дезадаптованих підлітків. Розглянуто деякі аспекти теорії психокорекційного сугестивного впливу. Систематизовано базові принципи психологічної корекції поведінки підлітків девіантів. Наведено процесуальну модель психокорекційного сугестивного впливу на соціально дезадаптованих підлітків.

Ключові слова: *сугестія, навіюваність, підлітки з девіантною поведінкою, психокорекційний сугестивний вплив, базові принципи психологічної корекції.*

Манилов И.Ф. Суггестия как психологический фактор коррекции поведения социально дезадаптированных несовершеннолетних.

Представлены результаты экспериментального исследования особенностей внушаемости социально дезадаптированных подростков. Рассмотрены некоторые аспекты теории психокоррекционного суггестивного воздействия. Систематизированы базовые принципы психологической коррекции поведения подростков девиантов. Предложена процессуальная модель психокоррекционного суггестивного воздействия на социально дезадаптированных подростков.

Ключевые слова: *суггестия, внушаемость, подростки с девиантным поведением, суггестивное психокоррекционное воздействие, базовые принципы психологической коррекции.*

Manilov I.F. Suggestion as a psychological technique for correction of socially disadaptated adolescents' behavior.

The results of experimental studies on the suggestibility features of the adolescents with deviant activities are represented in the paper. It is considered some aspects of the theory psychological correction. Base principles of psychological correction are systematized. It is suggested a procedural model of the suggestive influence on deviant adolescents.

Key words: *suggestion, suggestibility, deviant adolescents, suggestive psychological correction, base principles of psychological correction.*

Феномен сугестії грає ключову роль у процесі соціалізації дитини, дозволяє їй ефективно переймати і засвоювати соціально прийнятні, позитивні поведінкові стереотипи. Поряд з цим, саме за механізмом сугестії дитина засвоює різні форми асоціальної та антисоціальної поведінки. Зрозуміло, що у психокорекційній роботі з соціально дезадаптованими неповнолітніми необхідно у повній мірі використовувати навіювання.

Огляд найбільш поширених психокорекційних методик також показує, що у тій чи іншій формі, але обов'язково в них присутня сугестія. Всебічне вивчення проблеми психокорекційної сугестії та розробка сучасних методів гетерогенного навіювального впливу є актуальним напрямком наукових досліджень.

Реалізація будь-якого навіювального впливу тісно пов'язана з індивідуальною сприйнятливістю до нього суб'єкта – навіюваністю або сугестивністю [2]. Не зважаючи на значну кількість досліджень, даний феномен вивчено недостатньо. В літературі, по даній тематиці, розглядаються переважно вузько прикладні питання проведення сеансів сугестивної психотерапії. Висновки, здебільшого, робляться на окремих спостереженнях і не перевіряються за допомогою методів математичної статистики. Вкрай мало

експериментальних робіт психологічної спрямованості, де б вивчалися особливості прояву даного феномену у соціально дезадаптованих дітей та підлітків [6]. Звичайно, що така інформація має важливе значення при виборі оптимальної психокорекційної стратегії в роботі з цією категорією неповнолітніх.

Враховуючи недостатню вивченість психологічного аспекту феномену навіюваності та його психокорекційного потенціалу, було проведено експериментально-психологічне дослідження, з метою визначення особливостей навіюваності соціально дезадаптованих неповнолітніх і розробки процесуальної моделі психокорекційного сугестивного впливу.

В задачі дослідження входило: систематизувати базові принципи психологічної корекції; визначити психокорекційний потенціал сугестії при роботі із соціально дезадаптованими неповнолітніми; оцінити особливості сприйнятливості соціально дезадаптованих неповнолітніх різного віку та статі до гетерогенного сугестивного впливу та дослідити варіативність їхньої навіюваності; визначити структурні складові моделі психокорекційного сугестивного впливу, та перевірити відповідність моделі завданням психологічної корекції поведінки соціально дезадаптованих неповнолітніх.

В експериментальному дослідженні брало участь 213 дітей переважно підліткового віку з Сімферопольського міського притулку для неповнолітніх, загальноосвітніх шкіл №31, №18 м. Сімферополя, Сімферопольського СІЗО (Автономна Республіка Крим).

Для оцінки сприйнятливості до навіювання (разом з Юдєєвою Т.В.) було розроблено комплекс із 15 тест-проб на сугестивність у зоровому, слуховому, нюховому, рухово-кінестетичній та шкірному сенсорних каналах. Кожну з тест-проб при відповідній позитивній реакції підлітка оцінювали в 3 бали, при не дуже вираженій реакції – 2 бали, при ваганні, невпевненості та перевищенні часового ліміту – 1 бал. У разі повної відсутності навіюваних реакцій відповідь

оцінювали в 0 балів. Максимальна кількість балів за всіма тест-пробами дорівнювала 45. (Тестування здійснювала Юдеєва Т.В.)

Проба 1 (зорова) – навіювання зорового образу, який не співпадає з реальним зображенням.

Особливості реалізації тест-проби. Експериментатор показував досліджуваному одну з картинок ТАТ (Тематичної Апперцепції Тест), на якому було зображено не зовсім чіткий силует дівчини, яка скоріше піднімається по сходах, а не спускається по них. Запитуючи досліджуваного про те, хто спускається по сходах (хлопець або дівчина) психолог-експериментатор інтонацією виділяв слово "хлопець". Якщо досліджуваний протягом 10 -15 секунд впевнено повідомляв, що сходами спускається хлопець, тест-пробу оцінювали в 3 бали. У разі вагань і недостатньо упевненої відповіді тест-пробу оцінювали в 2 бали. Якщо піддослідний, при відповіді, перевищував часовий ліміт, результат оцінювали в 1 бал. Якщо досліджуваний стверджував, що дівчина піднімається по сходах, результат тест-проби оцінювали в 0 балів.

Проба 2(зорова) – навіювання зображення неіснуючих геометричних фігур.

Особливості реалізації тест-проби. На початку тест-проби експериментатор показував досліджуваному аркуш сірого паперу зі слабким зображенням геометричних фігур. Після того, як досліджуваний визначав місце знаходження та кількість зображених геометричних фігур на папері, пробу повторювали, але піддослідному показували такий самий аркуш паперу вже без зображення. Якщо неповнолітній протягом 10 -15 секунд повідомляв про те, що бачить зображені геометричні фігури на чистому аркуші паперу та встановлював їх кількість, результат проби оцінювали в 3 бали. За умов не дуже вираженої реакції, тест-пробу оцінювали в 2 бали. При ваганні досліджуваного та перевищенні часового ліміту, пробу оцінювали в 1 бал. Якщо досліджуваний стверджував, що не бачить зображення геометричних фігур на чистому аркуші паперу, пробу оцінювали в 0 балів.

Проба 3 (зорова) – навіювання різниці у довжині однакових ліній.

Особливості реалізації тест-проби. Експериментатор, демонструючи картки з зображеними на них відрізками, пропонував досліджуваному вказати на більшу за довжиною лінію. На картках під №1, №2, №4 були зображені відрізки різної довжини. На картках під №3 і №5 – однакової довжини. Якщо досліджуваний вказував на те, що 5-й відрізок довший за 6-й і 10-й відрізок довший за 9-й, то тест-пробу оцінювали в 3 бали. Якщо піддослідний вказував на те, що лише 5-й відрізок довший за 6-й (або 10-й відрізок довший за 9-й), то, в даному випадку, пробу оцінювали в 2 бали. При ваганні, невпевненості та перевищенні часового ліміту, результат оцінювали в 1 бал. У разі повної відсутності навіюваного ефекту тест-пробу оцінювали в 0 балів.

Проба 4 (нюхова) – навіювання неіснуючих запахів у склянках.

Особливості реалізації тест-проби. На першому етапі тест-проби експериментатор пред'являв досліджуваному дві склянки з реальним запахом ліків в одній з них. Після того, як досліджуваний відреагував на запах, пробу повторювали, але вже з чистими склянками, які не містили в собі жодних нюхових подразників. Якщо неповнолітній підтверджував наявність запаху ліків у одній із обраних склянок, то тест-пробу оцінювали в 3 бали. За умов меншого прояву позитивного результату, пробу оцінювали в 2 бали. При сумнівах, ваганні та перевищенні часового ліміту, результат тест-проби оцінювали в 1 бал. Якщо досліджуваний заперечував наявність запаху ліків взагалі (в жодній із склянок), пробу оцінювали в 0 балів.

Проба 5 (нюхова) – навіювання неіснуючих запахів парфум.

Особливості реалізації тест-проби. На початку тест-проби експериментатор пред'являв досліджуваному дві сторінки рекламного каталогу з реальним запахом парфум на одній із них. Після того, як неповнолітній відреагував на дійсно існуючий запах, тест-пробу повторювали, але пред'являли сторінки, які вже не містили в собі жодних нюхових подразників. Якщо досліджуваний стверджував про наявність запаху парфум на одній із обраних

сторінок рекламного каталогу, то тест-пробу оцінювали в 3 бали. При не дуже вираженій позитивній реакції досліджуваного, пробу оцінювали в 2 бали. У разі вагань або не впевненої відповіді, результат тест-проби оцінювали в 1 бал. Якщо досліджуваний заперечував наявність запаху парфум на жодній із сторінок, пробу оцінювали в 0 балів.

Проба 6 (нюхова) – навіювання неіснуючого запаху кольорової рідини.

Особливості реалізації тест-проби. Експериментатор, у присутності досліджуваного, відкривав пляшку з забарвленою у темний колір рідиною та з виглядом легкої огиди демонстративно відвертав голову у бік. В пляшці знаходилася рідина, яка не містила в собі жодних неприємних нюхових подразників. Якщо протягом 10-15 секунд досліджуваний повідомляв експериментатора про те, що відчуває різкий неприємний запах, результат тест-проби оцінювали в 3 бали. За умов не дуже впевненого підтвердження навіюваного відчуття, пробу оцінювали в 2 бали. Якщо досліджуваний вагався та перевищував часовий ліміт відповіді, тест-пробу оцінювали в 1 бал. За відсутності будь-якої реакції піддослідного на навіювання нюхових відчуттів, результат тест-проби оцінювали в 0 балів.

Проба 7 (слухова) – навіювання неіснуючого звуку з мушлі.

Особливості реалізації тест-проби. Експериментатор пропонував досліджуваному по черзі прикладати до вуха однакові морські мушлі та встановити в одній із них появу звукового сигналу, схожого на звичайне «потріскування». Якщо досліджуваний протягом 10-15 секунд повідомляв про те, що чує звуковий сигнал схожий на «потріскування» в одній із мушель, результат тест-проби оцінювали в 3 бали. При не дуже вираженій позитивній реакції досліджуваного, тест-пробу оцінювали в 2 бали. У разі вагань або не впевненої відповіді тест-пробу оцінювали в 1 бал. Якщо досліджуваний стверджував, що не чув звукового сигналу з жодного джерела, пробу оцінювали в 0 балів.

Проба 8 (слухова) – навіювання неіснуючого звуку, що надходить з пристрою.

Особливості реалізації тест-проби. На першому етапі тест-проби експериментатор пропонував досліджуваному повернутися обличчям до стіни і відмітити появу звукового сигналу. Спочатку, за допомогою радіопристрою дійсно подавався слабкий звуковий сигнал. Після того, як досліджуваний визначав наявність звукового сигналу, тест-пробу повторювали, радіопристрій вмикали, але сигналу вже не подавали. Якщо досліджуваний протягом 10-15 секунд повідомляв про те, що чує звуковий сигнал, результат тест-проби оцінювали в 3 бали. При не дуже вираженій позитивній реакції, тест-пробу оцінювали в 2 бали. У разі вагань або не впевненої відповіді тест-пробу оцінювали в 1 бал. Якщо досліджуваний стверджував, що не чув звукового сигналу, пробу оцінювали в 0 балів.

Проба 9 (слухова) – навіювання слухових ілюзій.

Загальна характеристика тест-проби. Досліджуваному пропонували встановити фонематичний зміст звукового сигналу, який нібито надходить з механічного пристрою.

Особливості реалізації тест-проби. Експериментатор в присутності досліджуваного вмикав механічний пристрій з якого надходив слабкий звуковий сигнал (шум морської хвилі). На фоні даного сигналу досліджуваному пропонували встановити появу нібито існуючого іншого звукового сигналу, змістом якого, була деяка структурна одиниця мови (слово). Якщо досліджуваний протягом 10-15 секунд повідомляв про те, що через шум чує окремі слова, результат тест-проби оцінювали в 3 бали. Якщо досліджуваний повідомляв про те, що чує якісь слова, але не може впевнено розібрати зміст почутого, тест-пробу оцінювали в 2 бали. У разі помітних вагань та перевищені часового ліміту відповіді, тест-пробу оцінювали в 1 бал. Якщо піддослідний стверджував, що зовсім не чув звукового сигналу, пробу оцінювали в 0 балів.

Проба 10 (шкірна) – навіювання різниці у температурі однакових склянок.

Особливості реалізації тест-проби. Експериментатор пред'являв досліджуваному дві склянки з однаковою кількістю рідини в кожній і з фактично однаковою температурою, та пропонував обрати ту з них, яка є більш теплою. Якщо досліджуваний за даною ознакою без вагань обирає одну з двох склянок, результат тест-проби оцінювали в 3 бали. За умов деяких сумнівів та перевищенні часового ліміту очікування відповіді, пробу оцінювали в 2 бали. При значних сумнівах та ваганнях досліджуваного, тест-пробу оцінювали в 1 бал. У разі повної відсутності навіюваної реакції, відповідь оцінювали в 0 балів.

Проба 11 (шкірна) – навіювання тепла в епігастральній ділянці живота.

Особливості реалізації тест-проби. Експериментатор пропонував досліджуваному зручно сісти в крісло та розслабитися. Після чого, експериментатор рукою торкався до лівого плеча досліджуваного та навіював, що протягом 5-10 секунд у піддослідного виникне відчуття тепла в епігастральній ділянці живота. Якщо досліджуваний протягом 10-15 секунд повідомляв про те, що відчуває тепло в животі, результат тест-проби оцінювали в 3 бали. За умов не дуже впевненого підтвердження навіюваного відчуття тепла, пробу оцінювали в 2 бали. Якщо досліджуваний при відповіді вагався та перевищував часовий ліміт, результат оцінювали в 1 бал. У разі повної відсутності навіюваної реакції, пробу оцінювали в 0 балів.

Проба 12 (шкірна) – навіювання різної пружності однакових предметів.

Особливості реалізації тест-проби. Експериментатор пред'являв досліджуваному дві зовсім однакові за пружністю іграшкові кеглі, які зроблені з тканини та паролону, і пропонував обрати одну з них, яка є більш м'якою. Якщо досліджуваний за даною ознакою без вагань обирає один із двох іграшкових предметів, результат тест-проби оцінювали в 3 бали. За умов меншого прояву позитивного результату та перевищенні часового ліміту

очікування відповіді, пробу оцінювали в 2 бали. При сумнівах та ваганнях у відповідях досліджуваного, тест-пробу оцінювали в 1 бал. Якщо досліджуваний стверджував, що обидва предмети є однаковими за пружністю, відповідь оцінювали в 0 балів.

Проба 13 (рухово-кінестетична) – навіювання тяжіння у руці.

Особливості реалізації тест-проби. Досліджуваному пропонували покласти руку на власне коліно і протягом 5-10 секунд уважно дивитися на неї. Після чого, експериментатор навіював, що протягом декількох секунд виникне відчуття тяжіння в руці. Якщо при спробі експериментатора підняти руку досліджуваного виникала протидія і піддослідний вказував на те, що, він відчуває в руці значне тяжіння, результат тест-проби оцінювали в 3 бали. При не дуже вираженій протидії і не впевненому підтвердженні навіюваного відчуття, тест-пробу оцінювали в 2 бали. У разі вагань та перевищенні часового ліміту, пробу оцінювали в 1 бал. Якщо при спробі експериментатора підняти руку досліджуваного не виникало жодної протидії і піддослідний вказував на повну відсутність навіюваного відчуття, результат тест-проби оцінювали в 0 балів.

Проба 14 (рухово-кінестетична) – навіювання неможливості розірвати зчеплені пальці рук.

Особливості реалізації тест-проби. Експериментатор пропонував досліджуваному, який сидів у кріслі, сильно зчепити пальці рук. Далі досліджуваному навіювалось, що поступово пальці його рук почнуть зчіплюватися настільки сильно, що їх буде не можливо розірвати. Якщо досліджуваний протягом 10-15 секунд повідомляв про те, що він не може розірвати зчеплені пальці, результат тест-проби оцінювали в 3 бали. При не дуже вираженій позитивній реакції досліджуваного, тест-пробу оцінювали в 2 бали. При сумнівах, невпевненості та перевищенні часового ліміту відповіді, пробу оцінювали в 1 бал. За умов повної відсутності навіюваної реакції у досліджуваного, результат проби оцінювали в 0 балів.

Проба 15 (рухово-кінестетична) – навіювання рухово-кінестетичних ілюзій.

Особливості реалізації тест-проби. Експериментатор пропонував досліджуваному, який стояв з закритими очима, уявити, що той їде у поїзді та поруч нього відкрите вікно, з якого дме вітер. Після чого, експериментатор стверджував, що, в даний момент, досліджуваного поступово починає хитати вперед-назад. Якщо, протягом 10-15 секунд, досліджуваного дійсно починало хитати, результат тест-проби оцінювали в 3 бали. При не дуже вираженій позитивній реакції досліджуваного, тест-пробу оцінювали в 2 бали. Якщо було перевищено часовий ліміт відповіді, пробу оцінювали в 1 бал. У разі повної відсутності навіюваної реакції, відповідь досліджуваного оцінювали в 0 балів.

Досліджуваних не було проінформовано щодо реальної мети експерименту. Тестування презентувалося як психолого-педагогічне дослідження їхньої сенсорної чутливості для подальшої розробки сучасних методів викладання шкільних предметів та підвищення якості навчального процесу. Таким чином, досліджувані не здогадувалися про справжню мету експерименту і, відповідно, не мали можливості свідомо впливати на результати експерименту.

Для зменшення конформних, а також негативістичних реакцій, було знижено імперативність інструкцій. Це досягалося за рахунок спеціальних психологічних прийомів. Слід зазначити, що використання спеціальних заходів при реалізації тест-проб на сугестивність, істотно зменшувало імовірність реакції досліджуваного на випадковий, «шумовий», реально існуючий подразник (сторонній звук, запах і т.п.). При виконанні шкірних і рухово-кінестетичних тест-проб, увагу досліджуваного звертали на нібито природний, рефлекторний характер виникаючої реакції, що не залежить від волі експериментатора. Усі тест-проби проводив один й той самий психолог. Інструкції вимовлялися трохи монотонним, але упевненим і рівним голосом, що також дозволяло звести до мінімуму їхню директивність і тим самим зменшити

кількість протестних реакцій. У процесі експерименту індивідуальне підстроювання під досліджуваних, як це має місце при сугестивній психотерапії, не здійснювалася.

Проведена уніфікація процедури тестування дозволила вирівняти інтенсивність сугестивного впливу на різних досліджуваних і зменшити вплив індивідуально-особистісних рис експериментатора на результати тест-проб на сугестивність.

Показники рівня акцентуованості неповнолітніх визначались за допомогою модифікованого варіанту Патохарактерологічного діагностичного опитувальника А.Е. Личко для ідентифікації типів акцентуацій характеру (МПДО). Автор модифікації – С.І. Подмазін [10]. Загалом, було проведено кількісну оцінку по десяти шкалам, у відповідності з певним типом акцентуації характеру: гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, тривожно-педантичний, інтровертований, збудливий, демонстративний, нестійкий.

Особливості сугестивності соціально дезадаптованих неповнолітніх

Для з'ясування особливостей навіюваності соціально дезадаптованих неповнолітніх проводилося порівняння їхніх середніх арифметичних показників сугестивності (різної сенсорної модальності) з аналогічними показниками їх соціально адаптованих однолітків.

Оцінка статистичної значущості різниці середніх арифметичних показників сугестивності соціально дезадаптованих підлітків і підлітків групи норми здійснювалася за допомогою двобічного t-критерію Ст'юдента для незалежних вибірок.

Результати порівняння експериментальних показників навіюваності представлено в таблиці 1.

(\bar{X} – середній арифметичний показник навіюваності; σ – стандартне відхилення)

Таблиця 1

Показники навіюваності соціально дезадаптованих і соціально адаптованих підлітків

Сенсорна модальність тест-проб	Дезадаптовані		Адаптовані		t – критерій Ст'юдента
	\bar{X}	σ	\bar{X}	σ	
зорова	3,7	2,1	2,6	1,3	3,2061**
нюхова	4,6	2,9	6,1	2,6	2,7991**
слухова	4,8	2,8	3,6	1,7	2,7790**
шкірна	6,7	2,1	6,2	2,4	1,0367
рухово- кінестетична	4,5	2,5	2,9	2,1	3,7549***
загальний ПН	22,8	7,6	20,3	5,4	2,0189*

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$;

З таблиці 1 видно, що середній арифметичний загальний (сумарний) показник навіюваності соціально дезадаптованих підлітків вищий за аналогічний показник їх соціально адаптованих однолітків. Так, середній сумарний ПН дезадаптованих складає 22,8 балів, у той час коли сумарний ПН в

контрольній групі адаптованих підлітків складає 20,3 балів. Ця відмінність значуща – $p < 0,05$.

При порівнянні показників навіюваності різної сенсорної модальності, можна помітити істотну різницю у чутливості до зорових, нюхових, слухових та рухово-кінестетичних тест-проб між групами дезадаптованих і адаптованих підлітків. З таблиці 1 видно, що зорові, слухові та рухово-кінестетичні показники сугестивності соціально дезадаптованих підлітків перевищують аналогічні показники групи норми. Проте нюховий показник сугестивності, виявився вищим у соціально адаптованих досліджуваних. Слід зазначити, що усі виявлені розбіжності досягають статистично значущих величин, окрім, показників сприйнятливості до шкірних тест-проб на сугестивність.

При обчисленні показників сприйнятливості неповнолітніх до зорових тест-проб було отримано наступні результати: дезадаптовані – 3,7 бали, контрольна група – 2,6 бали. Різниця значуща – $p < 0,01$. Таким чином, дезадаптовані підлітки продемонстрували в цілому більш високу чутливість до зорових тест-проб, на відміну від їх однолітків групи норми. Варто зазначити, що в попередніх наших дослідженнях було встановлено аномальну чутливість токсикоманів до зорових тест-проб на сугестивність (І.Ф. Манілов) [5]. Тобто ця тенденція спостерігається і в інших групах дезадаптованих підлітків.

Порівняння «нюхових» показників навіюваності соціально дезадаптованих підлітків і підлітків групи норми показало, що останні є більш сприйнятливі до тест-проб нюхової сенсорної модальності. Середнє значення показників навіюваності дезадаптованих склало 4,6; у неповнолітніх контрольної групи – 6,1. Ця відмінність значуща – $p < 0,01$.

В попередніх дослідженнях [5] було зафіксовано аномальне підвищення сприйнятливості до нюхових тест-проб у підлітків-токсикоманів. Дане явище можна пояснити тим, що хворобливий потяг до вдихання токсичних випарів входить у суперечність з природними захисними реакціями організму, що спрямовані на припинення дії отруйних речовин. Закономірним виходом із

ситуації яка склалася є мимовільне, неусвідомлене блокування свідомого контролю над інформацією про різноманітні подразники, що надходить через нюхову сенсорну систему. Наслідком цього, зокрема, є менш критичне сприйняття навіюваних нюхових образів. Тобто у підлітків-токсикоманів діє психологічний захист, обумовлений специфікою їхньої адиктивної поведінки. В інших групах соціально дезадаптованих підлітків цей психологічний механізм не спрацьовує. Таким чином підвищену сприйнятливості до нюхових тест-проб можна розглядати як діагностичну ознаку лише підлітків-токсикоманів.

Статистично значущу розбіжність у дезадаптованих підлітків та підлітків контрольної групи можна спостерігати при порівнянні слухових показників навіюваності. Так, у дезадаптованих середнє значення чутливості до слухових тест-проб склало – 4,8, у підлітків групи норми – 3,6. Дана розбіжність значуща – $p < 0,01$. Таким чином, дезадаптовані неповнолітні мають більш високі показники сприйнятливості до слухових тест-проб на сугестивність.

При обчисленні показників індивідуальної сприйнятливості неповнолітніх до шкірних тест-проб було отримано такі результати: соціально дезадаптовані – 6,7 бали, контрольна група – 6,2 бали. Формально, дезадаптовані неповнолітні продемонстрували більш високу сприйнятливості до шкірних проб, однак ця відмінність не досягає статистично значущого рівня.

Звертає на себе увагу те, що максимальна розбіжність між досліджуваними групами спостерігається при порівнянні рухово-кінестетичних показників сугестивності: середнє значення показників навіюваності дезадаптованих підлітків склало 4,5; у підлітків контрольної групи – 2,9. Різниця значуща – $p < 0,001$. Отже, в цілому, до даного виду сугестивного впливу більшу сприйнятливості продемонстрували соціально дезадаптовані неповнолітні. В групі соціально адаптованих підлітків при середньому арифметичному показнику 2,9, стандартне відхилення складає 2,1. Великий розкид свідчить про значну варіативність рухово-кінестетичних показників у контрольній групі досліджуваних. Показники сприйнятливості підлітків до

рухово-кінестетичних тест-проб можна використовувати як діагностичний критерій при визначенні глибини соціальної дезадаптації.

Таким чином, в групі дезадаптованих неповнолітніх мінімальне значення показників сприйнятливості до навіювання припадає на зорові тест-проби (3,7 бали). Далі, у відповідності з зростанням, йдуть рухово-кінестетичні проби (4,5 бали), за ними з незначною різницею нюхові (4,6 бали) і слухові (4,8 бали) тест-проби. Максимальні показники сугестивності у дезадаптованих підлітків отримано при проведенні шкірних тест-проб (6,7 бали).

У групі соціально адаптованих підлітків, мінімальне значення показників навіюваності припадає також на зорові тест-проби (2,6 бали). Далі йдуть показники навіюваності, отримані при проведенні рухово-кінестетичних тест-проб (2,9 бали). За ними з помітним відривом йдуть показники сугестивності отримані при проведенні слухових тест-проб (3,6 бали). Максимальної величини показники сугестивності досягають при проведенні нюхових (6,1 бали) та шкірних (6,2 бали) тест-проб на сугестивність.

Як у соціально дезадаптованих неповнолітніх, так і у їхніх однолітків групи норми максимального значення показники навіюваності досягають при проведенні шкірних тест-проб, мінімального – при проведенні зорових тест-проб на сугестивність. Беручи до уваги філогенетично пізніше формування зорової сенсорної системи людини, а також її підвищене інформаційне навантаження закономірно припустити, що процеси у даній системі більше контролюються свідомістю. Шкірна сенсорна система несе значно менше інформаційне навантаження у житті сучасного підлітка ніж зорова і, відповідно, у меншій мірі підлягає цензурі з боку свідомості. В результаті сугестивний вплив, який викликає некритичне та переважно неусвідомлене сприйняття інформації, що надається зовні, легше проявляється при реалізації саме шкірних тест-проб на сугестивність. Хоча ця закономірність є типовою для більшості дітей підліткового віку, в окремих випадках можливі певні

відхилення від неї. У першу чергу, це стосується підлітків, які мають нервово-психічні порушення.

Порівняння середніх загальних показників навіюваності соціально дезадаптованих підлітків та підлітків групи норми показало, що дезадаптовані в цілому більш чутливі до гетерогенного сугестивного впливу.

Узагальнюючи викладене, можна зробити наступні висновки:

Показники навіюваності соціально дезадаптованих підлітків кількісно та якісно відрізняються від аналогічних показників їх соціально адаптованих однолітків.

Соціально дезадаптовані підлітки мають підвищену чутливість до зорових, слухових, рухово-кінестетичних тест-проб на сугестивність, і понижену чутливість до нюхових тест-проб на сугестивність, у порівнянні з підлітками групи норми.

Підвищена сприйнятливості до шкірних тест-проб на сугестивність є типовою для усіх досліджуваних підлітків.

Відмінності у показниках навіюваності досліджуваних груп неповнолітніх можна використовувати з психодіагностичною метою, зокрема для визначення ступеню соціальної дезадаптації підлітків.

Особливості сугестивності соціально дезадаптованих неповнолітніх окремих вікових груп

У різні вікові періоди сприйнятливості до навіювання кількісно та якісно змінюється. В попередніх дослідженнях було отримано дані стосовно вікової динаміки сприйнятливості дитини до гетерогенного сугестивного впливу протягом підлітково віку [6]. Встановлено, що підлітки 13-14 років більш чутливі до навіювання порівняно з підлітками 15-16 років. Зменшення чутливості до сугестії у останніх відбувається переважно в слуховому та зоровому сенсорних каналах. Аналіз експериментально матеріалу проводився

шляхом порівняння загальних показників навіюваності і показників сприйнятливості до тест-проб на сугестивність різної сенсорної модальності.

Проте, отримані раніше дані потребували уточнення. Пов'язано це з тим, що поінформованість щодо загальних закономірностей реагування на гетерогенне навіювання в залежності від віку і статевої приналежності дитини, дає змогу підвищити ефективність цілеспрямованого психокорекційного впливу.

Для більш детального визначення особливостей вікової динаміки навіюваності соціально дезадаптованих неповнолітніх, було проведено додаткові експериментально-психологічні дослідження.

Дослідження проводили з неповнолітніми віком від 12 до 17 років чисельністю 183 особи. Загальна група соціально дезадаптованих досліджуваних складала 90 осіб. До першої групи дезадаптованих ввійшли 30 осіб (18 хлопців і 12 дівчат, середній вік – 12 років); до другої групи - 30 осіб (19 хлопців і 11 дівчат, середній вік – 14 років); до третьої групи – 30 осіб (30 хлопців, середній вік – 16 років). Загальна група соціально адаптованих досліджуваних була представлена 93 неповнолітніми. Першу групу норми складала 30 осіб (14 хлопців і 16 дівчат, середній вік – 12 років); другу групу – 32 особи (15 хлопців і 17 дівчат, середній вік – 14 років) і третю групу – 31 особа (22 хлопці і 9 дівчат, середній вік – 16 років).

Порівняння середніх арифметичних показників навіюваності різної сенсорної модальності проводився для таких груп досліджуваних: 1 група (соціально дезадаптовані підлітки 12-13 років) і 4 група (соціально адаптовані підлітки 12-13 років); 2 група (дезадаптовані підлітки 14-15 років) і 5 група (адаптовані підлітки 14-15 років); 3 група (дезадаптовані неповнолітні 16-17 років) і 6 група (адаптовані неповнолітні 16-17 років); неповнолітні жіночої і чоловічої статі 1-ої групи; підлітки жіночої і чоловічої статі 2-ої групи; підлітки жіночої і чоловічої статі 1-ої і 2-ої груп в цілому; неповнолітні жіночої статі 1-ої і 4-ої груп; підлітки чоловічої статі 1-ої і 4-ої груп; підлітки жіночої статі 2-ої

і 5-ої груп; підлітки чоловічої статі 2-ої і 5-ої груп; дезадаптовані і адаптовані неповнолітні чоловічої статі по усій вибірці.

Оцінка статистичної значущості різниці середніх арифметичних показників навіюваності здійснювалася за допомогою двобічного t-критерію Ст'юдента для незалежних вибірок. Для порівняння вибірових дисперсій було використано одnobічний F-критерій Фішера. Статистичний аналіз отриманих даних здійснювався за допомогою програми SPSS 16.0 і Microsoft Excel 7.0.

Результати експериментально-психологічних досліджень особливостей сугестивності окремих груп соціально дезадаптованих неповнолітніх представлено в таблиці 2.

(X – середній арифметичний показник сугестивності, σ – стандартне відхилення).

Таблиця 2.

Показники сугестивності окремих груп соціально дезадаптованих неповнолітніх

Групи	Сенсорна модальність тест-проб											
	зорова		нюхова		слухова		шкірна		рухово-кінестетична		загальний ПН	
	X	σ	X	σ	X	σ	X	σ	X	σ	X	σ
1 гр.	3.6	2.7	6.9	2.7	3.9	1.4	7.1	2.2	4.6	2.5	26.3	8.6
2 гр.	3.8	1.7	6.06	2.3	2.5	1.7	6.3	2	4.4	2.4	23.1	6.8
t	0.172		1.391		3.731***		1.528		0.316		1.649	
1 гр.	3.7	2.7	6.9	2.7	3.9	1.4	7.1	2.2	4.6	2.5	26.3	8.6

3 гр.	2.9	3.2	5.03	4.2	2.7	3.3	4.9	3.9	2.9	3.7	18.5	13.7
t	0.916		2.086*		1.942		2.729**		2.037*		2.641*	
2 гр.	3.8	1.7	6.06	2.3	2.5	1.7	6.3	2	4.4	2.4	23.1	6.8
3 гр.	2.9	3.2	5.03	4.2	2.7	3.3	4.9	3.9	2.9	3.7	18.5	13.7
t	1.359		1.178		0.295		1.750		1.816		1.633	

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$;

1 група – соціально дезадаптовані неповнолітні 12 – 13 років;

2 група – соціально дезадаптовані неповнолітні 14 – 15 років;

3 група – соціально дезадаптовані неповнолітні 16 – 17 років;

З таблиці 2. видно, що середній арифметичний загальний (сумарний) показник навіюваності (ПН) соціально дезадаптованих неповнолітніх 1-ої групи вищий за аналогічні показники соціально дезадаптованих неповнолітніх 2-ої та 3-ої груп. Так, середній сумарний ПН дезадаптованих підлітків 1-ої групи складає 26,3 бали, у той час, коли сумарний ПН дезадаптованих підлітків 2-ої групи складає 23,1 бали, а сумарний ПН дезадаптованих неповнолітніх 3-ої групи - 18,5 балів. Статистично значуща різниця ($p < 0,05$) спостерігається при порівнянні загальних ПН 1-ої і 3-ої груп досліджуваних.

При порівнянні показників сугестивності різної сенсорної модальності можна помітити істотну різницю у чутливості до нюхових, шкірних, рухово-кінестетичних тест-проб між соціально дезадаптованими неповнолітніми 1-ої і 3-ої груп. З табл. 2 видно, що нюхові, шкірні, рухово-кінестетичні показники навіюваності дезадаптованих підлітків 12-13 років перевищують аналогічні показники сугестивності дезадаптованих неповнолітніх 16-17 років. Слід зазначити, що найбільша розбіжність спостерігається при порівнянні слухових показників навіюваності 1-ої та 2-ої груп досліджуваних. Так, слухові показники сугестивності підлітків-девіантів 12-13 років вищі за аналогічні показники підлітків-девіантів 13-14 років. Усі вище зазначені розбіжності

досягають статистично значущих величин, окрім показників сприйнятливості до зорових тест-проб на сугестивність.

Порівняння показників сприйнятливості до слухових тест-проб окремих груп соціально дезадаптованих неповнолітніх показало, що, в цілому, дезадаптовані підлітки 12-13 років є більш чутливі до даних проб, на відміну від досліджуваних 13-14 років і 16-17 років. Статистично значуща різниця ($p < 0,001$) виявлена при порівнянні 1-ої і 2-ої груп досліджуваних.

При обчисленні показників індивідуальної сприйнятливості соціально дезадаптованих неповнолітніх до шкірних тест-проб було отримано наступні результати: досліджувані 1-ої групи – 7,1 балів, досліджувані 2-ої групи – 6,3 бали і досліджувані 3-ої групи – 4,9 балів. При порівнянні шкірних показників навіюваності дезадаптованих неповнолітніх 1-ої і 3-ої груп встановлена статистично значуща розбіжність ($p < 0,01$). Отже, в цілому, до шкірних тест-проб більшу сприйнятливість продемонстрували соціально дезадаптовані підлітки 12-13 років.

Статистично значущу відмінність у соціально дезадаптованих неповнолітніх 12-13 і 16-17 років можна спостерігати при порівнянні рухово-кінестетичних показників навіюваності. Так, у досліджуваних 1-ої групи середнє значення чутливості до рухово-кінестетичних тест-проб складає – 4,6, у досліджуваних 3-ої групи – 2,9. Дана різниця значуща - $p < 0,05$. В групі дезадаптованих неповнолітніх 16-17 років при середньому арифметичному показнику 2,9, стандартне відхилення складає 3,7. Великий розкид свідчить про значну варіативність (від аномально низьких до аномально високих) показників сугестивності в даній групі досліджуваних.

Порівняння показників чутливості до нюхових тест-проб різних вікових груп соціально дезадаптованих неповнолітніх показало, що підлітки - 12-13 років є більш сприйнятливі до даних проб, на відміну від досліджуваних 14-15 і 16-17 років. Статистично значуща різниця ($p < 0,05$) встановлена при порівнянні нюхових показників сугестивності 1-ої і 3-ої груп досліджуваних.

При обчисленні індивідуальних показників сприйнятливості до зорових тест-проб соціально дезадаптованих неповнолітніх не виявлено статистично значущих розбіжностей між окремими групами досліджуваних. Однак, основні тенденції зберігаються, щодо більш високих зорових показників сугестивності соціально дезадаптованих підлітків 12-13 років. Слід зазначити, що в усіх неповнолітніх з дезадаптивною поведінкою максимального значення показники навіюваності досягли при проведенні шкірних і нюхових тест-проб, мінімального – при проведенні слухових і зорових тест-проб. Цей факт слід враховувати при психокорекційній роботі з даною категорією неповнолітніх.

Таким чином, порівняння середніх загальних показників навіюваності окремих вікових груп соціально дезадаптованих неповнолітніх показало, що досліджувані 12-13 років, в цілому є більш сприйнятливі до тест-проб на сугестивність різної сенсорної модальності порівняно з досліджуваними 14-15 і 16-17 років. Найменш чутливі до гетерогенного навіювання виявилися соціально дезадаптовані неповнолітні 16-17 років.

Порівняння загальних (сумарних) показників навіюваності (ПН) окремих вікових груп соціально дезадаптованих неповнолітніх з аналогічними ПН соціально адаптованих однолітків показало, що сумарні ПН дезадаптованих досліджуваних 12-13 і 14-15 років перевищують аналогічні показники адаптованих досліджуваних 12-13 і 14-15 років (див.Рис.1).

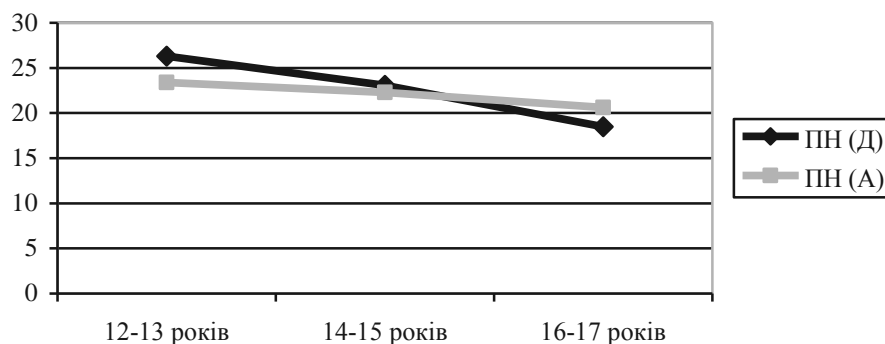

Рис.1. Динаміка загальних (сумарних) показників навіюваності (ПН) соціально дезадаптованих (Д) і адаптованих (А) неповнолітніх

Загальний ПН досліджуваних контрольної групи 16-17 років є вищий за аналогічний показник дезадаптованих досліджуваних 16-17 років. Виявлені розбіжності не досягають статистично значимого рівня. Проте, як в групі дезадаптованих неповнолітніх, так і в групі норми зберігається загальна тенденція до зменшення сумарних ПН з віком досліджуваних. Причому, статистично значуща різниця ($p < 0,05$) встановлена при порівнянні загальних ПН дезадаптованих неповнолітніх 12-13 і 16-17 років і при порівнянні сумарних ПН адаптованих неповнолітніх 14-15 і 16-17 років ($p < 0,05$).

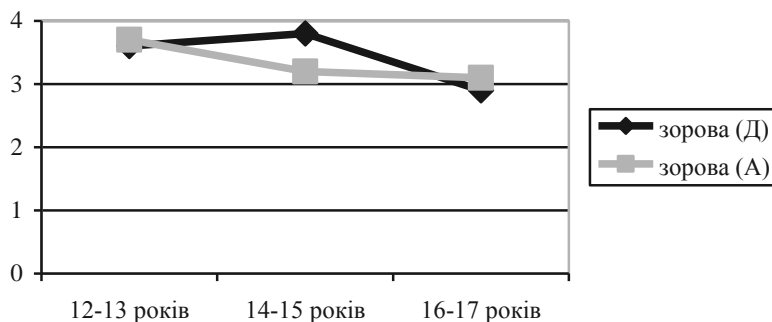

Рис.2. Динаміка зорових показників навіюваності соціально дезадаптованих (Д) і соціально адаптованих (А) неповнолітніх

При порівнянні зорових ПН соціально дезадаптованих і соціально адаптованих неповнолітніх різних вікових груп не було виявлено статистично значущих відмінностей. Формально, дезадаптовані підлітки 2-ої групи продемонстрували більш високу чутливість до зорових тест-проб у порівнянні зі своїми однолітками групи норми (див.Рис.2). Максимальний зоровий ПН зафіксовано в групі дезадаптованих досліджуваних 14-15 років.

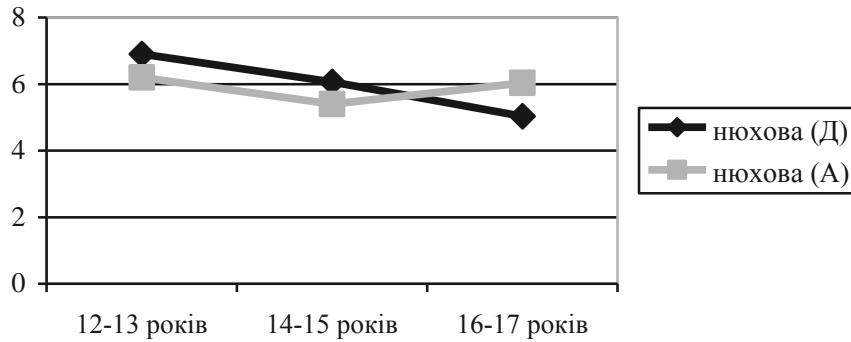

Рис.3. Динаміка нюхових показників навіюваності соціально дезадаптованих (Д) і соціально адаптованих (А) неповнолітніх

Порівняння показників сприйнятливості до нюхових тест-проб обох загальних груп досліджуваних показало, що дезадаптовані неповнолітні 12-13 і 14-15 років є більш чутливі до даних проб у порівнянні зі своїми однолітками групи норми (див.Рис.3). Нюховий ПН соціально адаптованих неповнолітніх 16-17 років трохи перевищує аналогічний показник дезадаптованих досліджуваних цього ж віку. Однак, дані розбіжності не досягають статистично значущого рівня. В групі дезадаптованих неповнолітніх спостерігається тенденція до зменшення нюхового ПН з віком досліджуваних.

Статистично значущу різницю виявлено при порівнянні слухових показників навіюваності соціально дезадаптованих неповнолітніх 1-ої та 4-ої груп ($p < 0,01$) (див.Рис.4). Недостатній рівень критичності, дезадаптованих підлітків 12-13 років, до сугестивної інформації, викликає їх підвищену сприйнятливості до слухових тест-проб на сугестивність.

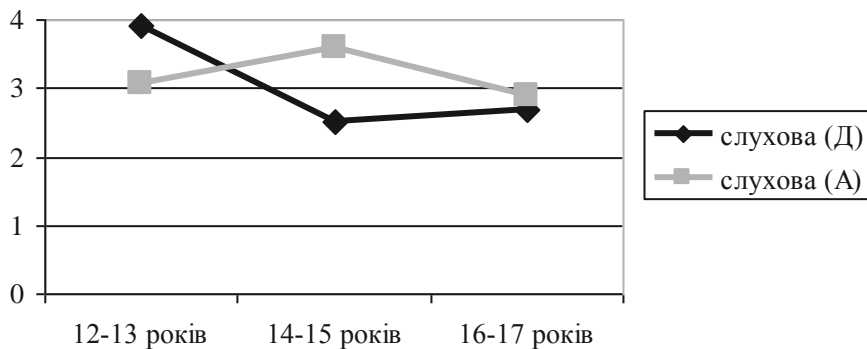

Рис.4. Динаміка слухових показників навіюваності соціально дезадаптованих (Д) і соціально адаптованих (А) неповнолітніх

Дезадаптовані підлітки 14-15 років продемонстрували меншу сприйнятливості до слухових тест-проб, на відміну від своїх адаптованих однолітків ($p < 0,05$). Можливо, саме з цим феноменом пов'язана низька ефективність традиційних вербальних педагогічних впливів на дану вікову категорію дезадаптованих неповнолітніх.

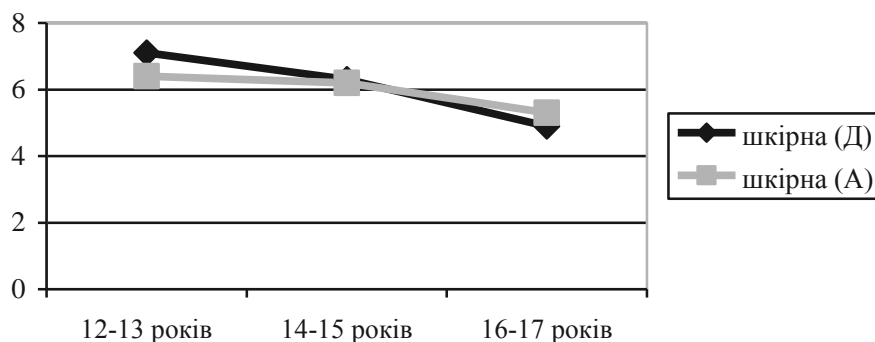

Рис.5. Динаміка шкірних показників навіюваності соціально дезадаптованих (Д) і соціально адаптованих (А) неповнолітніх

Порівняння шкірних ПН дезадаптованих дітей та підлітків і їх однолітків групи норми показало, що досліджувані 1-ої групи є більш чутливими до шкірних тест-проб, у порівнянні з досліджуваними 4-ої групи (див.Рис.5). Проте, дана різниця не досягає статистично значущих величин. Слід зазначити,

що як в групі дезадаптованих неповнолітніх, так і в контрольній групі, спостерігається загальна тенденція до зменшення шкірного ПН із зростанням віку досліджуваних.

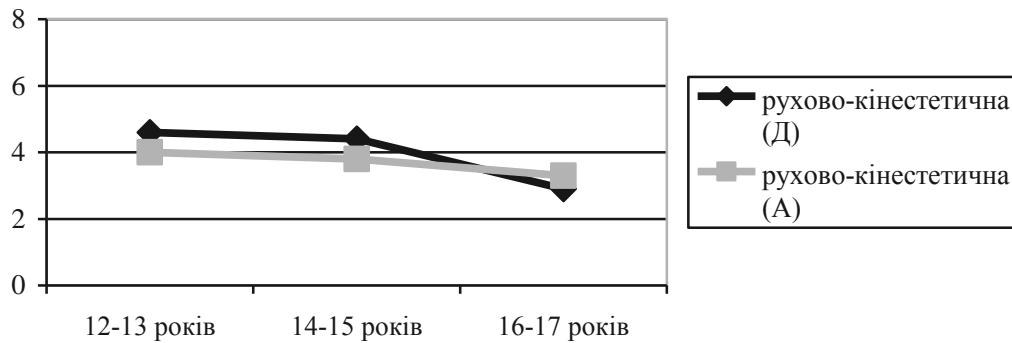

Рис.6 Динаміка рухово-кінестетичних показників навіюваності соціально дезадаптованих (Д) і соціально адаптованих (А) неповнолітніх

При порівняльному аналізі рухово-кінестетичних ПН дезадаптованих досліджуваних і їх однолітків контрольної групи видно, що основні тенденції зберігаються (див.Рис.6). Мова йде про більш високі рухово-кінестетичні ПН дезадаптованих неповнолітніх 12-13 і 14-15 років. Однак, дані розбіжності не досягають статистично значущих величин.

Показники сугестивності різної сенсорної модальності, як у соціально дезадаптованих неповнолітніх, так і у їхніх однолітків групи норми, максимального значення досягли при проведенні шкірних і нюхових тест-проб на сугестивність, мінімального – при проведенні зорових, слухових і рухово-кінестетичних тест-проб. Таким чином, сприйняття сугестивної інформації, легше здійснюється у шкірній та нюховій сенсорних системах. Цей факт слід враховувати при плануванні психокорекційної роботи з девіантними дітьми та підлітками.

Порівняння середніх загальних показників навіюваності соціально дезадаптованих неповнолітніх і їхніх однолітків групи норми показало, що

дезадаптовані підлітки 12-13 років і 14-15 років є більш чутливі до тест-проб на сугестивність різної сенсорної модальності, на відміну від своїх адаптованих однолітків. Соціально адаптовані неповнолітні 16-17 років продемонстрували більш високу сприйнятливості до навіювання у порівнянні з дезадаптованими досліджуваними такого ж віку.

Мінімальні показники навіюваності зафіксовано у соціально дезадаптованих неповнолітніх 16-17 років (досліджувані, що перебували в СІЗО). Це, передусім, може бути пов'язано з їхніми психологічними особливостями, до яких можна віднести негативізм, упереджене ставлення до будь-якого зовнішнього впливу, ворожість та наявність різноманітних нервово-психічних порушень.

Для оцінки впливу статі соціально дезадаптованих неповнолітніх на їхню сугестивність було проведено порівняння ПН юнаків і дівчат окремих груп досліджуваних. Результати досліджень представлено в таблиці 3.

Таблиця 3

Показники сугестивності окремих груп соціально дезадаптованих неповнолітніх чоловічої і жіночої статі

Групи	Сенсорна модальність тест-проб											
	зорова		нюхова		слухова		шкірна		рухово-кінестетична		загальний ПН	
	X	σ	X	σ	X	σ	X	σ	X	σ	X	σ
1(ж.)	4	2,6	8,08	1,8	4	1,04	7,4	2	4,9	2,3	28,4	6,9
1(ч.)	3,4	2,9	6,1	3,01	3,9	1,6	6,9	2,5	4,4	2,6	24,9	9,5

t	0,577		2,039*		0,190		0,755		0,539		1,094	
2(ж.)	3,9	1,9	5,8	2,4	3,4	1,6	5,9	1,2	4,4	2,5	23,4	7,2
2(ч.)	3,7	1,7	6,2	2,2	1,9	1,5	6,5	2,4	4,2	2,4	22,8	6,7
t	0,298		0,466		2,582*		3,187**		0,217		0,23	
1+2(ж)	3,9	2,2	7	2,4	3,7	1,4	6,7	1,8	4,7	2,4	26,1	7,4
1+2(ч)	3,6	2,3	6,2	2,6	2,9	1,8	6,9	2,4	4,4	2,5	23,9	8,1
t	0,486		1,994		1,826		0,372		0,461		1,034	

Таким чином, при порівнянні ПН неповнолітніх чоловічої і жіночої статі було визначено, що всі ПН дівчат 1-ої групи перевищують аналогічні показники хлопців даної групи.

Значуща розбіжність спостерігається при порівнянні показників індивідуальної сприйнятливості до нюхових тест-проб ($p < 0,05$). Отже, соціально дезадаптовані дівчата 12-13 років продемонстрували більш високу чутливість до даних тест-проб у порівнянні із соціально дезадаптованими хлопцями цього ж віку. Порівняння ПН соціально дезадаптованих хлопців і дівчат з 2-ої групи показало, що у підлітків жіночої статі зберігається тенденція до більш високої навіюваності. Статистична розбіжність спостерігається при порівнянні слухових показників сугестивності: середнє значення ПН дезадаптованих підлітків жіночої статі складає 3,4 бали; у дезадаптованих підлітків чоловічої статі – 1,9 бали. Різниця значуща - $p < 0,05$. Однак, виняток становить лише шкірний ПН, який є вищим у дезадаптованих підлітків чоловічої статі ($p < 0,01$).

Для більш точної оцінки взаємозв'язку статі соціально дезадаптованих досліджуваних та їхньою сугестивністю було проведено порівняння ПН хлопців і дівчат 1-ої і 2-ої груп в цілому. В даному випадку, основні тенденції зберігаються: ПН підлітків жіночої статі перевищує ПН їх однолітків чоловічої статі. Проте дані розбіжності не досягають статистично значущих величин, а тому зарано робити остаточні висновки.

Порівняння середніх загальних показників сугестивності окремих груп соціально дезадаптованих неповнолітніх чоловічої і жіночої статі показало, що в цілому дівчата є більш чутливі до тест-проб на навіюваність різної сенсорної модальності, на відміну від своїх однолітків-хлопців.

Порівняльний аналіз сугестивності соціально дезадаптованих і адаптованих неповнолітніх жіночої статі 1-ої і 4-ої груп показав, що всі ПН дезадаптованих дівчат 12-13 років перевищують аналогічні показники соціально адаптованих дівчат даного віку. Для окремих тест-проб така залежність спостерігається на рівні тенденції. Статистично значуща розбіжність спостерігається при порівнянні слухових ПН ($p < 0,05$). Таким чином, дезадаптовані неповнолітні жіночої статі 12-13 років продемонстрували більшу сприйнятливості до слухових тест-проб, на відміну від своїх адаптованих дівчат-одноліток. Порівняння ПН хлопців 1-ої і 4-ої груп досліджуваних показало, що у дезадаптованих підлітків чоловічої статі 12-13 років навіюваність дещо більша, проте, виявлені розбіжності не досягають статистично значущих величин. Подібна ситуація відмічається і при порівнянні ПН дівчат 2-ої і 5-ої груп. Сумарний ПН хлопців 5-ої групи перевищує сумарний ПН хлопців 2-ої групи, хоча різниця не досягає статистично значущої величини. Статистично значущу розбіжність у хлопців 2-ої і 5-ої груп можна спостерігати при порівнянні слухового ПН ($p < 0,05$). Таким чином, адаптовані підлітки чоловічої статі 14-15 років продемонстрували підвищену сприйнятливості до слухових тест-проб.

Порівняння ПН соціально дезадаптованих і адаптованих неповнолітніх чоловічої статі по всій вибірці досліджуваних в цілому показало, що у досліджуваних 1-ої, 2-ої, і 3-ої груп зберігається тенденція до більш високої сугестивності, на відміну від досліджуваних 4-ої, 5-ої і 6-ої груп. Виняток становить лише слуховий ПН, який є вищим у адаптованих неповнолітніх чоловічої статі.

Порівняння середніх загальних показників навіюваності окремих груп соціально дезадаптованих і адаптованих неповнолітніх чоловічої і жіночої статі показало, що дезадаптовані хлопці та дівчата в цілому є більш чутливі до тест-проб на сугестивність.

За результатами дослідження вікової динаміки навіюваності можна зробити такі висновки:

Індивідуальна сприйнятливості до навіювання у соціально дезадаптованих і соціально адаптованих неповнолітніх змінюється протягом віку.

Дезадаптовані неповнолітні 12-13 років більш чутливі до навіювання, порівняно з дезадаптованими неповнолітніми 14-15 і 16-17 років. Дана закономірність є типовою і для їх соціально адаптованих однолітків.

Мінімальні показники навіюваності зафіксовано у дезадаптованих неповнолітніх 16-17 років.

Соціально дезадаптовані дівчата більш чутливі до тест-проб на навіюваність, на відміну від хлопців-однолітків-. В цілому, дезадаптовані дівчата більш сприйнятливі до нюхових і слухових тест-проб, а дезадаптовані хлопці – до шкірних тест-проб на сугестивність.

Соціально дезадаптовані дівчата 12-13 років є більш чутливі до слухових тест-проб, порівняно з їх адаптованими дівчатами-однолітками.

Соціально адаптовані неповнолітні чоловічої статі 14-15 років мають більш високу сприйнятливості до слухових тест-проб, порівняно з їхніми соціально дезадаптованими однолітками.

Співвідношення навіюваності та акцентуйованості соціально дезадаптованих неповнолітніх.

Результати експериментально-психологічних досліджень показали, що зв'язок показників навіюваності і акцентуйованості є досить неоднорідним, що видно з таблиці 5.

Таблиця 5

Коефіцієнти кореляції Пірсона між показниками сугестивності і акцентуйованості соціально дезадаптованих (Д) та соціально адаптованих (А) неповнолітніх

акцентуація	Тест-проби											
	зорова		нюхова		слухова		шкірна		рухово-кінестетич.		Σ ПН	
	А	Д	А	Д	А	Д	А	Д	А	Д	А	Д
Г	0	-0,03	0,08	-0,2	0,2	-0,07	0,1	-0,09	0,2	-0,2	0,2	-0,16
Ц	0,08	-0,04	0,3*	-0,07	0,2	-0,2	0,1	-0,1	0	-0,1	0,28*	-0,16
Л	0,26*	-0,1	0,1	-0,4**	0,08	-0,3*	0,05	-0,2	0,16	-0,1	0,21	-0,4**
А	0,1	-0,16	0,1	-0,1	0,2	-0,1	0,1	-0,1	0,04	-0,1	0,2	-0,2
С	0,2	0,01	0,02	-0,04	0	-0,1	0,03	-0,1	0,04	0,08	0,07	-0,04
Т	0,1	-0,1	0,1	-0,16	0,03	-0,04	0,03	0,06	0,03	-0,2	0,1	-0,16
І	-0,06	-0,1	-0,2	-0,2	0,2	-0,29*	0,2	-0,18	0,01	-0,1	0,2	-0,28*
З	0,1	-0,1	0,16	-0,09	0,15	-0,19	0,2	-0,06	-0,04	-0,1	0,21	-0,18
Д	0,01	0,03	0,05	-0,1	0,2	0,1	0,2	0,27*	0,16	-0,02	0,2	0,06

Н	-0,08	-0,2	0,08	-0,16	0,2	-0,05	0,1	-0,1	-0,02	-0,2	0,1	-0,2
----------	-------	------	------	-------	-----	-------	-----	------	-------	------	-----	------

Примітка: * - кореляція значуща на рівні $\alpha = 0,05$

** - кореляція значуща на рівні $\alpha = 0,01$

В групі дезадаптованих виявлено обернено пропорційний зв'язок між загальним показником навіюваності і лабільною акцентуацією $r = -0,4$ ($\alpha = 0,01$). Коефіцієнти кореляції Спірмена та Кенделла, відповідно $r_s = -0,37$ ($\alpha = 0,01$); $r_k = -0,28$ ($\alpha = 0,01$). Тобто досліджувані, що схильні до крайніх проявів власних емоцій та різких змін настрою менш сприйнятливі до гетерогенної сугестії. Відповідно в групі соціально адаптованих, значущих кореляційних зв'язків між загальним показником навіюваності і лабільною акцентуацією не виявлено, але в обох випадках спостерігається тенденція до прямо пропорційного зв'язку ($r = 0,21$). Інтенсивність прояву емоцій у неповнолітніх цієї групи, скоріш сприяє підвищенню навіюваності.

Між загальним ПН і інтровертованим типом акцентуації в групі соціально дезадаптованих неповнолітніх, виявлено негативний кореляційний зв'язок ($r = -0,28$; $\alpha = 0,05$), на відміну від групи соціально адаптованих, де значущий кореляційний зв'язок відсутній. Коефіцієнти кореляції Спірмена та Кенделла статистично значущого рівня не досягли. Слід зазначити, що С.І. Подмазін використовує інтровертований і шизоїдний типи акцентуації, як синоніми. Замкнутість, нездатність або небажання встановлювати контакти, зниження потреби в спілкуванні, ізольованість від інших людей, емоційна байдужість соціально дезадаптованих підлітків провокують їх підвищену критичність до будь якої інформації, що надходить ззовні, а відтак і малу навіюваність.

У процесі дослідження було виявлено обернено пропорційні кореляційний зв'язок в групі дезадаптованих підлітків, між нюховими показниками навіюваності і лабільною акцентуацією: $r = -0,4$; $r_s = -0,4$; $r_k = -0,33$. Усі коефіцієнти кореляції досягають 1% рівня значущості. Негативні кореляційні зв'язки встановлено також між лабільною акцентуацією і

слуховими показниками навіюваності: $r = -0,3$ ($\alpha = 0,05$); $r_s = -0,25$ ($\alpha = 0,05$); $r_k = -0,22$ ($\alpha = 0,05$). Слід зауважити, що в групі соціально адаптованих, між даними показниками не виявлено статистично значущих кореляційних зв'язків. Наявність обернено пропорційного зв'язку між вище названими показниками, демонструє підвищену сприйнятливості до сугестії схильних до екзальтації соціально дезадаптованих підлітків.

Між слуховими показниками сугестивності і інтровертованою акцентуацією в групі дезадаптованих підлітків виявлено обернено пропорційний зв'язок ($r = -0,29$; $\alpha = 0,05$). Коефіцієнти кореляції Спірмена та Кенделла досягли відповідно $r_s = -0,27$ ($\alpha = 0,05$), $r_k = -0,21$ ($\alpha = 0,05$). В групі соціально адаптованих спостерігається певна тенденція до прямо пропорційного зв'язку, але жоден з коефіцієнтів кореляції не досяг статистично значущого рівня. Шизоїдні риси характеру у дезадаптованих підлітків, певною мірою, перешкоджають навіюванню слухових образів.

Обчислення коефіцієнта кореляції між демонстративною акцентуацією і шкірними показниками навіюваності в групі дезадаптованих підлітків вказує на наявність позитивного кореляційного зв'язку ($r = 0,27$; $\alpha = 0,05$). Рангові коефіцієнти кореляції також показали позитивний зв'язок: $r_s = 0,26$ ($\alpha = 0,05$), $r_k = 0,21$ ($\alpha = 0,05$). Власне кажучи, це єдині статистично значущі позитивні коефіцієнти кореляції між показниками акцентуації і сугестивності в групі дезадаптованих. Егоцентризм, надмірна афектація поведінки, жага уваги до власної персони, високий рівень комунікативності, бажання „скласти враження” за будь-яких умов і засобів сприяє підвищенню чутливості до навіювання шкірних відчуттів. Цей факт треба враховувати при психокорекційній роботі з демонстративними соціально дезадаптованими підлітками. У соціально адаптованих підлітків, коефіцієнти кореляції між демонстративною акцентуацією і шкірними показниками навіюваності не досягли статистично значущої величини.

В групі дезадаптованих підлітків-циклоїдів не було зафіксовано жодних статистично значущих кореляційних зв'язків, проте в групі соціально адаптованих підлітків такі зв'язки виявлено. Для загального ПН $r = 0,28$ ($\alpha = 0,05$); $r_s = 0,26$ ($\alpha = 0,05$); $r_k = 0,21$ ($\alpha = 0,05$), для нюхового показника навіюваності $r = 0,3$ ($\alpha = 0,01$); $r_s = 0,3$ ($\alpha = 0,01$); $r_k = 0,25$ ($\alpha = 0,01$). Позитивний зв'язок між названими показниками дає можливість припустити, що у соціально адаптованих підлітків з циклоїдними рисами характеру частіше спостерігається підвищена сприйнятливість до навіювання, в першу чергу нюхових відчуттів. Періодична зміна гіпертимних і дистимічних станів сприяє зростанню навіюваності лише у соціально адаптованих підлітків.

В групі соціально дезадаптованих підлітків між лабільною акцентуацією і зоровими показниками навіюваності статистично значущий кореляційний зв'язок відсутній, проте в групі соціально адаптованих підлітків цей зв'язок існує: $r = 0,26$ ($\alpha = 0,05$); $r_s = 0,3$ ($\alpha = 0,05$); $r_k = 0,22$ ($\alpha = 0,05$). Емоційна лабільність у адаптованих підлітків супроводжується підвищеною сприйнятливістю до зорових тест-проб на сугестивність. Наявність соціальної дезадаптації у неповнолітніх, певною мірою блокує їх чутливість до навіювання зорових образів.

Вартий уваги той факт, що між тривожно-педантичним типом акцентуації і різномодальними показниками сугестивності не зафіксовано кореляційного зв'язку. Максимальне значення $r = -0,2$ отримано для рухово-кінестетичних тест-проб на сугестивність в групі соціально дезадаптованих неповнолітніх. Цей показник не досягає статистично значущої величини, проте свідчить про певні тенденції. Отримані дані суперечать поширеній в психологічній літературі думці про існування сильного позитивного зв'язку між особистісною тривожністю і сугестивністю. Слід зазначити, що О.І. Захаров [2] також вказує на обернено-пропорційний зв'язок між дитячими страхами і навіюваністю. Чим більше у дитини острахів, тим менша її сприйнятливість до навіювання, і навпаки. На думку О.І. Захарова, боязка дитина більш насторожена до

сприйняття нової, незнайомої для неї інформації. Таким чином вона мимовільно захищає себе від додаткових факторів ризику. Страх є свого роду антисугестивним бар'єром особистості.

Дослідження співвідношення між сугестивністю і нестійким типом акцентуації, також дало неоднозначні результати. В групі соціально дезадаптованих підлітків коефіцієнти кореляції вказують скоріш на обернено пропорційний зв'язок досліджуваних показників. Втім значущого рівня коефіцієнти кореляції не досягають, а тому робити остаточні висновки передчасно. Крім того, за даними О.Е. Лічко саме підлітки з нестійким типом акцентуації мають підвищену навіюваність.

У соціально дезадаптованих підлітків не було зафіксовано жодного значущого кореляційного зв'язку між сугестивністю і астено-невротичним типом акцентуації. Проте в групі адаптованих підлітків статистичного рівня значущості досягли коефіцієнти Кендалла і Спірмена, відповідно $r_k = 0,21$ ($\alpha = 0,05$); $r_s = 0,25$ ($\alpha = 0,05$). Це дозволяє припустити наявність нелінійного зв'язку між досліджуваними показниками.

Отримані дані експериментального дослідження феномену сугестивності соціально дезадаптованих неповнолітніх демонструють досить специфічні особливості сприйнятливості до навіювання останніх, що безумовно пов'язано з їхніми психологічними особливостями та характером їх дезадаптивної поведінки. Здійснюючи психокорекційну роботу з цією категорією неповнолітніх особливу увагу слід приділяти сугестивному впливу нюхової, слухової, шкірної модальності.

В групі соціально дезадаптованих неповнолітніх, більшість статистично значущих коефіцієнтів кореляції мають знак мінус. Тобто підвищення рівня особистісної акцентуованості (зокрема лабільної та інтровертованої) супроводжується зменшенням сприйнятливості до тест-проб на сугестивність. Виключенням є лише позитивний зв'язок між показниками демонстративної акцентуації і шкірними тест-пробами. В групі соціально адаптованих підлітків,

усі статистично значущі коефіцієнти кореляції позитивні, що свідчить про прямо пропорційні зв'язки між досліджуваними параметрами. Все це дозволяє стверджувати, що стан соціальної дезадаптації суттєво впливає на перцептивну діяльність підлітка. Дорослий сприймається неповнолітнім частіше як об'єкт, що несе у собі певну загрозу. Звідси підвищена настороженість, підозрілість, а також прихована або відкрита протидія. Неадекватні негативістичні реакції підвищують критичність сприйняття будь якої інформації, що надходить від дорослої людини, зокрема психолога-експериментатора. Акцентуйовані риси характеру ще більше загострюють ситуацію [3]. Як наслідок – зростає антисугестивний бар'єр, що протидіє гетерогенному навіювальному впливу. Іншими словами, сугестивність виконує певну регулятивну та адаптивну функцію. Отже, зниження індивідуальної сприйнятливості до навіювання можна розглядати як специфічну реакцією соціально дезадаптованих підлітків-акцентуантів в ситуаціях невизначеності та інформаційного дефіциту. Відмінності у сприйнятливості до гетерогенної сугестії соціально дезадаптованих і адаптованих підлітків можна використовувати з психодіагностичною метою.

Узагальнюючи викладене, можна зробити наступні висновки:

Сугестивність дитини має складну психофізіологічну природу і представляє собою одну із форм його адаптивної взаємодії з оточуючим середовищем. При зростанні рівня акцентуйованості соціально дезадаптованих неповнолітніх, спостерігається тенденція до зменшенням показників їхньої навіюваності.

У соціально дезадаптованих неповнолітніх виявлено обернено пропорційний кореляційний зв'язок між: загальним показником навіюваності та лабільною і інтровертованою акцентуаціями; слуховим показником навіюваності та лабільною і інтровертованою акцентуаціями; нюховим показником навіюваності і лабільною акцентуацією. Прямо пропорційний кореляційний зв'язок в групі соціально дезадаптованих неповнолітніх

спостерігається між шкірним показником навіюваності і демонстративною акцентуацією.

У соціально адаптованих неповнолітніх виявлено прямо пропорційний кореляційний зв'язок між: загальним показником навіюваності та циклоїдним типом акцентуації; зоровим показником навіюваності і лабільною акцентуацією; нюховим показником навіюваності і циклоїдною акцентуацією.

Базові принципи психокорекційної роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми.

Запорукою успіху при роботі з девіантами є гнучке поєднання різноманітних психокорекційних впливів. Однією з ознак сучасної практичної психології є виражена тенденція до синкретизму. Явище це не випадкове. Вибір форм та методів психокорекційного впливу залежить від професійних уподобань психолога, специфіки проблеми та особистісних характеристик клієнта.

Спосіб збору необхідної інформації, побудова гіпотези та методичне забезпечення роботи обумовлено особливостями парадигми в рамках якої діє фахівець. Проте погляди представників різних психологічних напрямків істотно відрізняються [1; 9]. Розбіжності спостерігаються в розумінні психічної структури особистості, тлумаченні причин поведінкових девіацій, а також в методах психокорекційного впливу.

Серед фахівців добре відомі випадки, коли клієнти чинили опір одним формам психокорекційного впливу, і добре сприймали інші. Зрозуміло, що у цій ситуації перевагу мають фахівці, психокорекційний арсенал яких більш різноманітний і гнучкий. Проте, ефективне використання різних підходів можливе лише за умови існування єдиної теоретичної бази. Бази, що стоїть над специфікою кожного окремого напрямку і представляє собою певну систему поглядів або навіть ідеологію психокорекційного впливу в цілому. Така

ідеологія має складатися з найбільш загальних базових принципів, які дозволяють зробити психокорекційного процес цілісним, зрозумілим та ефективним.

Загальна теоретична база дає можливість усувати гаданий антагонізм між різними психологічними підходами та гнучко їх комбінувати [1; 7; 9]. Вона дозволяє виводити загальні принципи корекційного впливу і розробляти нові технологічні прийоми для досягнення мети. Шукати рішення проблеми, виходячи із базових принципів, значно цікавіше, ніж використовувати психокорекційні шаблони. Відхилення від жорстких обмежень, а також необхідність постійної імпровізації, дозволяє підтримувати зацікавленість фахівця у кінцевому результаті і перешкоджає його емоційному вигоранню. Процес психокорекції стає більш творчим та різноплановим (І.Ф. Манілов) [8]. Суттєво підвищується результативність роботи. Психолог і дитина одержують більше задоволення від спілкування. Все це обумовлює актуальність розробки базових принципів психокорекційного впливу .

Наведені у розділі принципи психокорекційного впливу дозволяють зробити психологічну корекцію більш компактною та результативною. Далі представлено лише ті принципи, практичну значущість яких було перевірено в процесі роботи з різними категоріями девіантів, в першу чергу тих, хто страждає на різноманітні нервово-психічні розлади. Загалом розглянуто дев'ять базових принципів, а саме: взаємозв'язку, безперервної мінливості, динамічної рівноваги, необоротності, відносності, самоорганізації, експансії, структурування та ситуативної доцільності [7].

Принцип взаємозв'язку. Всі об'єкти і явища певною мірою пов'язані між собою і постійно впливають одне на одне. Ступінь цього зв'язку варіює у значних межах. Метафора «Світ – єдиний організм», найбільш точно відображає зміст принципу взаємозв'язку. Принцип взаємозв'язку дозволяє створювати причино-наслідкові гіпотези. Зрозуміло, що неможливо врахувати усі впливи і тому найчастіше виділяється група об'єктів та подій які створюють

певну систему. Виділення будь-якої системи об'єктів та подій завжди умовно. Ступінь її ізольованості й автономності можна розглядати лише як форму наближення. Ситуація психокорекційної сесії не є виключенням. Саме тому психокорекційний процес не можна розглядати як щось ізольоване, самостійне і повністю кероване. Ступінь його стихійності і непередбачуваності значно варіює. Відкритість системи не дозволяє точно передбачити результат корекційної інтервенції.

Системний підхід у психокорекційній роботі є прикладом реалізації принципу взаємозв'язку. Лише враховуючи впливи на клієнта його близького та далекого оточення, можна наблизитися до мети. Найбільш послідовно ця ідея реалізується у системній сімейній психотерапії.

З принципу взаємозв'язку закономірно витікає принциповість і значущість антуражу зустрічі психолога з клієнтом. Навіть незначні деталі можуть суттєво вплинути на результат. Пейзаж на стіні, звуки з вулиці або сусідньої кімнати, одяг психолога, книга на столі і т.п. Набір традиційних, догматичних правил про те, як повинна оформлятися зустріч втрачає свою абсолютну цінність. Лише постійне пильне спостереження за реакціями клієнта і безперервне прилаштування до нього дозволяють зберігати повноцінний контакт. Тактика взаємодії може мінятися кілька разів за зустріч. Використання однакових психокорекційних прийомів до різних клієнтів і різних ситуацій є типовим прикладом ігнорування принципу взаємозв'язку.

Принцип безперервної мінливості. Світ перебуває у постійному безперервному русі. Змінюються форми, змінюються впливи. Будь яка система проходить певні етапи свого розвитку, тобто еволюціонує. Безперервна мінливість обумовлена боротьбою тенденцій, що заперечують і, водночас, обумовлюють одна одну. Ця боротьба є рушійною силою процесу змін. Закон єдності та боротьби протилежностей та закон заперечення заперечення у найбільш загальному вигляді описують цей процес. Спостереження за природними явищами дозволяє відслідковувати етапи еволюції світу і призведе

до закономірного висновку, що процес більш відповідає критеріям наукової об'єктивності. Для успіху психокорекційного втручання необхідно подію перетворити на процес, точніше події повернути статус процесу.

З принципу безперервної мінливості закономірно витікає, що жодну психокорекційну роботу неможливо остаточно завершити бо в неї принципово немає закінчення. Одужання та подолання девіантності не подія, а пролонгований процес адаптації людини, що триває безупинно. Підйоми і спади тут неминучі. Розуміння цього, дозволяє вберегти психолога від ілюзій і невинуватих очікувань. А коли немає хибних сподівань, значно простіше обирати форму психокорекційного впливу, а також контролювати його інтенсивність та тривалість.

Принцип динамічної рівноваги. Принцип динамічної рівноваги необхідно розглядати лише у діалектичній єдності із принципом безперервної мінливості. Будь яка відкрита система прагне досягти стану динамічної рівноваги. В основі принципу покладено поняття інертності. Інертність являє собою властивість будь-якого матеріального об'єкту, від простого фізичного до складного біологічного організму зберігати незмінність. При зовнішньому чи внутрішньому впливові, що веде до зміни стану, структури, положення об'єкта, у ньому починають відбуватися процеси, що протидіють цим змінам. На рівні фізичних явищ, це відображено у третьому законі Ньютона, рівнянні Клапейрона, феномені самоіндукції і т.п. Для живих організмів – це явище гомеостазу. На рівні функціонування психіки людини, принцип рівноваги проявляється у феномені психологічного захисту, а на поведінковому рівні – у виборі соціальної ролі. Принцип рівноваги дозволяє краще зрозуміти і динаміку взаємодії людей у групі.

У психотерапії добре відоме явище заміщення симптому. Коли хворобливий прояв усувається напругу, без урахування причин його виникнення та ситуації, у якій знаходиться людина, на місці зниклого симптому виникає новий. Феномен заміщення симптому - наслідок ігнорування принципу

рівноваги. У зв'язку з цим стає зрозумілою безперспективність тактики прямого усунення небажаної поведінкової девіації. Адже будь-яка реакція психіки (негативна, у тому числі!) спрямована на відновлення втраченої рівноваги. У цьому виявляється позитивний зміст і сенс більшості поведінкових девіацій. Практика показує, що негативні поведінкові прояви потрібно не усувати, а трансформувати, зберігаючи загальну рівновагу системи.

Часто-густо змінам опирається не тільки клієнт, але й сам психолог. Це виникає коли заплановану психокорекційну процедуру не вдається здійснити, але фахівець завзято намагається зберегти намічену раніше схему роботи. Знайомство з принципом рівноваги, дозволяє психологу гнучкіше реагувати на нетипові ситуації.

Принцип необоротності. Розвиток світу має необоротний характер. Стріла часу направлена у майбутнє, тобто повернутися назад неможливо. Психокорекційне втручання не може повернути клієнта до стану минулого благополуччя, якщо, звичайно, воно колись мало місце. Можна лише створити новий позитивний стан і формувати нову адаптивну поведінку. Коли клієнта про це інформовано, він починає більш конструктивно відноситися до надбань сьогодення і сприймає їх як принципово нові досягнення. А коли є нові досягнення з'являється і мотивація продовжувати плідну психокорекційну роботу.

Із принципу необоротності витікає унікальність індивідуального життєвого шляху. Відтворити шлях іншої людини неможливо. Замість спроб копіювати авторитети треба шукати свій власний стиль життя. Це значно важче і клопітно, але результат виправдовує витрачені зусилля.

Принцип необоротності дозволяє не тільки критично, а ще й більш прагматично ставитися до відомого психокорекційного правила роботи з клієнтом «тут і зараз». «Повернення у минуле» з метою проробити стару психічну травму – тільки метафора, а не реальність і це слід постійно пам'ятати.

Принцип відносності. Будь-яка точка відліку, система координат або метрична одиниця – завжди умовні. Немає нічого абсолютного. Немає абсолютно правильного і неправильного, точного і неточного, красивого і потворного, доброго і поганого. Психокорекція не може бути однозначно вдалою чи невдалою. Оцінка зробленої роботи залежить від обраного критерію. Це може бути самопочування, адаптивна поведінка, психічне здоров'я, відчуття самодостатності та таке інше. У зв'язку з цим постає питання про кінцеву мету психокорекційного впливу.

При використанні принципу відносності необхідно уникати крайнощів. Якщо відмовитись від будь-якої системи координат, втрачається сенс психокорекційної роботи. Коли немає сенсу, зникає і позитивна мотивація до роботи. Ігнорування принципу відносності призведе також до надмірної схематизації психокорекційної роботи, зведення її до тривіального покрокового виконання формальних психотехнологічних прийомів. Наслідок цього є неможливість повноцінної реалізації індивідуального підходу. Психолог, перетворюється в ремісника, який у роботі педантично додержується інструкції, не враховуючи специфіки даної конкретної ситуації і особливостей клієнта. Особливо уважним необхідно бути при використанні формалізованих психокорекційних схем роботи, таких як директивна сугестивна психотерапія, нейролінгвістичне програмування, трансакційний аналіз і т.п.

З принципу відносності витікає і загальновідоме положення - "карта не територія". Треба розрізняти наші уявлення про світ і сам світ. Уявлення про світ, або "карти" людини, індивідуальні і неповторні. Спільне між окремими "картами" свідчить про їхню схожість, але не ідентичність! Передати іншій людині власне бачення світу неможливо. Можна лише сприяти збагаченню її розумового і поведінкового репертуару [8].

Принцип відносності дозволяє більш коректно використовувати різноманітні інтерпретаційні схеми. Немає значення з яких позицій здійснюється інтерпретація – психоаналізу, гештальттерапії, традиційного

вітчизняного патогенетичного підходу або інших теоретичних засад. Важливо те, що "правильного" тлумачення «симптому» не існує. Існують лише більш-менш правдоподібні версії. Будь-яке пояснення є метафорою. Якщо остання збігається з поглядами клієнта на власну проблему, вона приймається і виконує свою саногенну функцію. Важлива не вірогідність психокорекційної версії, а її реальна здатність позитивно змінювати погляди, почуття та поведінку неповнолітнього.

Принцип самоорганізації. Наслідком процесу спонтанного впорядкування у відкритих системах є утворення нових складних структур. В найбільш загальному вигляді структура це локалізований в певних ділянках середовища процес, яких має визначену геометричну форму и здатність розвиватися та трансформуватися у середовищі [3; 11]. Людина, у певному сенсі, також є структура-процес. Сім'я, соціум – це прояв самоорганізації простих структур у більш складні. Ціле, що утворюється внаслідок даного процесу неможливо звести до простої суми його складових. Неможливо зрозуміти процес функціонування сім'ї, досліджуючи лише особистісні риси її членів, а соціуму в цілому – спостерігаючи за типовими процесами в сім'ях, колективах або окремих групах людей що його складають. Найбільш повно ідеї самоорганізації відкритих систем представлено у синергетиці.

Людину можна розглядати як відкриту біологічну систему, що постійно обмінюється із зовнішнім середовищем речовиною, енергією, інформацією. Психіка, це структура в структурі, тому на неї розповсюджуються ті самі закономірності. Її здатність до самоорганізації тісно пов'язана з поняттям параметру порядку. В психокорекції, функції параметру порядку може виконувати певна саногенна модель, наприклад, адаптивна поведінка, самодостатність або „здоровий спосіб життя”.

Саногенний параметр порядку конкурує з параметрами порядку невротичного або, навіть, психотичного рівня. У якісь момент система стрибкоподібно переходить до якісно нового стану. Найсильніший параметр

порядку підпорядковує більшість психічних процесів і поведінкових проявів. Точно завбачити такий перехід неможливо. У неврівноваженій відкритій системі, якісний перехід може спровокувати навіть незначна флуктуація. Принцип самоорганізації не спростовує, але ставить під сумнів тезу о вирішальній ролі особистості психолога у психокорекційному процесі.

Принцип експансії. Кожна людини від самого свого народження прагне пристосовувати до себе навколишній світ, робити його більш зручним та комфортним. Основний мотив експансії – задоволення різноманітних індивідуальних потреб. У першу чергу, мова йде про потреби в безпеці і стабільності, любові і приналежності, самоповазі і повазі з боку інших, самоактуалізації, не говорячи вже про базові фізіологічні потреби.

Експансія може проявлятися як у відкритій так і у завуальованій формі. Наприклад, вольові акти, спрямовані на самовдосконалення індивіда, можна розглядати як інвертовану форму експансії.

На сеансах психокорекції, експансія виявляється у відкритій та прихованій психологічній маніпуляції. Маніпулятивні дії спостерігаються як з боку клієнта, так і з боку психолога. Цілком природно і зрозуміло бажання фахівця зробити хворого більш зручним, "підігнати" під себе. Маніпуляція присутня у будь-якому психокорекційному впливі.

Принцип експансії дозволяє зрозуміти причини агресивних реакцій, що виникають у процесі психокорекції. Агресія може варіювати від відкритого прояву ворожості (як у словах, так і в діях), до її прихованих проявів, наприклад, у активній демонстрації нудьги. Слід зазначити, що маніпуляція присутня у будь-якому зацікавленому спілкуванні. Вона дозволяє людині видобувати із навколишнього середовища усе необхідне для задоволення своїх потреб.

Принцип структурування. Принцип тісно пов'язаний з потребою людини упорядковувати навколишній світ, робити його передбачуваним і комфортним. Це здійснюється через структурування простору, часу та власних уявлень про

себе і світ. Досягається останнє шляхом створення певних систем координат і встановлення точок відліку. Використання стандартизованих одиниць виміру, остаточно їх упорядковує. У процесі соціалізації індивіда додаються нові шкали. На поведінковому рівні, структурування проявляється у формалізованому спілкуванні, ритуалах, іграх, тощо. Усі загальновідомі психологічні класифікаційні схеми, теж приклад структурування.

По суті, будь-які судження та оцінки свідчать про наявність певної системи координат. Точкою відліку, як правило, виступають ті чи інші постулати. Все це стосується і абстрактних морально-етичних понять, таких як: добро-зло, порядність-непорядність і т.п. Найчастіше, за основу береться поняття норми, адекватності або корисності. Структурування світу виявляється також у його категоризації.

Структурування світу є основою прогнозування. Створення картини світу, зменшує напругу і фонову тривогу. Робить минуле зрозумілим майбутнє передбачуваним, а сьогодення прийнятним. На психокорекційних сеансах принцип структурування виявляється в очікуваннях від зустрічі, як з боку клієнта, так і психолога. Якщо те, що відбувається суперечить очікуванням, позитивний корекційний ефект нівелюється. У такій ситуації створити повноцінний психокорекційний альянс просто неможливо. Структурування дозволяє, більш послідовно і результативно використовувати ефект сугестії. Очікування неповнолітнім заданого позитивного результату знижує антисугестивний бар'єр і дає можливість здійснювати цілеспрямований навіювальний вплив.

Принцип ситуативної доцільності. Цей принцип закономірно витікає з принципу відносності. Позитивна або негативна оцінка будь якого об'єкту, процесу, події залежить від конкретної ситуації та позиції яку займає спостерігач. Все що трапляється – трапляється з необхідністю і цю необхідність можна використати як джерело позитивних здобутків. Такий прагматичний підхід дозволяє максимально ефективно розпоряджатися кожною миттю життя.

Якщо зосередитися на пошуку позитива, він напевно знайдеться, а будь яка подія стає психокорекційною [8].

Для підвищення результативності роботи з девіантами доцільно збільшити діапазон пошуку і не обмежувати себе лише позитивним тлумаченням кожної події. Правильно сформульоване психокорекційне питання виглядає приблизно так: «Що корисного можна видобути з даної конкретної ситуації?».

Принципи психокорекційного впливу, які наведено у розділі не претендують на завершеність і самодостатність. Робота по їх вивченню та впорядкуванню продовжується. Необхідно ще визначити ступінь співвідношення між названими принципами і розвести їх по логічним рівням. Систематизація загальних принципів психологічної корекції сприятиме розвитку загальної теорії психокорекційного впливу, а практичне використання – суттєвому підвищенню ефективності роботи з неповнолітніми девіантами.

Модель психокорекційного впливу з використанням сугестії

Одне з найбільш важливих завдань психологічної корекції – навчити неповнолітнього ставити перед собою реалістичну соціально прийнятну мету і послідовно наполегливо досягати її соціально прийнятними засобами. Таким чином дитина навчається будувати довгострокову перспективу і формує навичку вольового опору тимчасовим перешкодам. Роль психокорекційної сугестії – допомогти розхитати хибні уявлення девіанта про світ і створити «образ кінцевого результату» та вказати шлях до нього.

У найбільш загальному вигляді процесуальна модель сугестивного психокорекційного впливу така:

1. Збір інформації про індивідуальні особливості навіюваності дитини
Оцінка сприйнятливості до тест-проб на сугестивність різної сенсорної

модальності та визначення пріоритетної сенсорної модальності для подальшої психокорекційної роботи.

2. Психологічне «приєднання». Встановлення тісного емоційного контакту (рапорту) з неповнолітнім за допомогою вербально і невербального віддзеркалення та емотивного супроводу зустрічі.

3. Виявлення провідних форм психологічного захисту та стійких «думок-вірусів».

4. Провокування сумнівів, щодо попередніх хибних уявлень і світоглядних настанов, розхитування шкідливих переконань і штучне створення стану розгубленості для підвищення рівня ситуативної навіюваності.

5. За допомогою спрямованого сугестивного впливу, створення нового соціально прийняттого майбутнього «Я-образу», а також нових оптимістичних уявлень і світоглядних настанов, які узгоджуються з бажаннями і можливостями дитини.

6. Спільний з психологом пошук ресурсів для досягнення жаданого результату, «інвентаризація здібностей» та оцінка перспектив особистісного розвитку. Прокладання «шляху» із сьогодення у майбутнє за допомогою «сугестивного стимулятора» (образу-метафори позитивних змін для непрямого підтримуючого сугестивного впливу).

7. Фіксування перших успіхів (ефект зворотного зв'язку), ситуативна підтримка в ситуації несподіваних перешкод.

8. Формування навичок позитивного мислення (вміння використовувати будь яку ситуації як ресурс для досягнення мети), довгострокового прогнозування та здатності брати на себе повну відповідальність за власні рішення і життя в цілому.

Представлена процесуальна модель сугестивного психокорекційного впливу дозволяє суттєво підвищити ефективність роботи з різними категоріями соціально дезадаптованими неповнолітніми:

Узагальнення результатів дослідження

Проведене експериментальне психологічне дослідження дозволило визначити та систематизувати базові принципи психокорекційного впливу на соціально дезадаптованих неповнолітніх. Виділено дев'ять універсальних принципів: взаємозв'язку, безперервної мінливості, динамічної рівноваги, необоротності, відносності, самоорганізації, експансії, структурування та ситуативної доцільності. Проведено психологічний аналіз феномену сугестії, як засобу ефективного психокорекційного впливу на соціально дезадаптованих неповнолітніх. Визначено особливості сприйнятливості неповнолітніх до навіювального впливу різної сенсорної модальності. Розглянуто зв'язок сугестивності з індивідуально-особистісними характеристиками, що впливають на формування соціальної дезадаптації. Запропоновано процесуальну модель психокорекційного сугестивного впливу на соціально дезадаптованих неповнолітніх.

За результатами дослідження сугестії, як психологічного фактора корекції поведінки соціально дезадаптованих неповнолітніх, можна зробити такі висновки:

Психокорекційний сугестивний вплив дозволяє підвищувати соціальну адаптивність неповнолітніх. Показники навіюваності соціально дезадаптованих неповнолітніх кількісно та якісно відрізняються від аналогічних показників їх соціально адаптованих однолітків. Соціально дезадаптовані неповнолітні мають підвищену чутливість до зорових, слухових, рухово-кінестетичних тест-проб на сугестивність, і понижену чутливість до нюхових тест-проб на сугестивність, у порівнянні з однолітками групи норми. Підвищена сприйнятливості до шкірних тест-проб на сугестивність є типовою для усіх досліджуваних неповнолітніх.

Соціально дезадаптовані підлітки 12-13 років в цілому є більш сприйнятливі до тест-проб на сугестивність різної сенсорної модальності; мінімальні показники навіюваності зафіксовано у соціально дезадаптованих неповнолітніх 16-17 років; соціально дезадаптовані підлітки 12-13 років і 14-15 років є більш чутливі до тест-проб на сугестивність різної сенсорної модальності, на відміну від своїх адаптованих однолітків; дезадаптовані дівчата більш чутливі до тест-проб на навіюваність, на відміну від своїх однолітків-хлопців; дезадаптовані дівчата більш сприйнятливі до нюхових і слухових тест-проб, а дезадаптовані хлопці – до шкірних тест-проб на сугестивність; соціально дезадаптовані дівчата 12-13 років є більш чутливі до слухових тест-проб, порівняно з їх адаптованими дівчатами-однолітками; соціально адаптовані неповнолітні чоловічої статі 14-15 років мають більш високу сприйнятливість до слухових тест-проб, порівняно з їхніми соціально дезадаптованими однолітками.

При зростанні рівня акцентуованості соціально дезадаптованих неповнолітніх, спостерігається тенденція до зменшення показників їхньої навіюваності. У соціально дезадаптованих неповнолітніх виявлено обернено пропорційний кореляційний зв'язок між: загальним показником навіюваності та лабільною і інтровертованою акцентуаціями; слуховим показником навіюваності та лабільною і інтровертованою акцентуаціями; нюховим показником навіюваності і лабільною акцентуацією. Прямо пропорційний кореляційний зв'язок в групі соціально дезадаптованих неповнолітніх спостерігається між шкірним показником навіюваності і демонстративною акцентуацією.

У соціально адаптованих неповнолітніх виявлено прямо пропорційний кореляційний зв'язок між: загальним показником навіюваності та циклоїдним типом акцентуації; зоровим показником навіюваності і лабільною акцентуацією; нюховим показником навіюваності і циклоїдною акцентуацією.

При визначенні сугестивності, як соціально дезадаптованих, так і соціально адаптованих неповнолітніх, необхідно враховувати сенсорну модальність тест-проб. Кількісні та якісні відмінності в сприйнятливості до гетерогенного навіювання між соціально дезадаптованими і соціально адаптованими неповнолітніх можна використовувати як діагностичний критерій при визначенні глибини соціальної дезадаптації. Аномально низьку та аномально високу чутливість до гетерогенного навіювання слід розглядати як прогностично несприятливу ознаку поглиблення соціальної дезадаптації.

Визначено, що навіювання є необхідною складовою будь-якого психокорекційного впливу. Цілеспрямований сугестивний вплив суттєво підвищує ефективність психокорекційної роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми. На початку психокорекційної роботи необхідно проводити оцінку сприйнятливості неповнолітніх до тест-проб на сугестивність різної сенсорної модальності.

При проведенні групової форми психокорекційної роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми перевагу слід надавати сугестивному впливу на зоровий, слуховий, рухово-кінестетичний, шкірний сенсорні канали. При індивідуальній формі психокорекційної роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми необхідно враховувати індивідуальні особливості сприйнятливості суб'єкта до навіювального впливу. Сугестивний вплив безпосередньо варто спрямовувати на той сенсорний канал, контроль над яким збоку свідомості менший.

При роботі з соціально дезадаптованими неповнолітніми доцільно притримуватися наступної процесуальної моделі сугестивного психокорекційного впливу: визначення пріоритетної сенсорної модальності сугестивного впливу – встановлення рапорту – провокування сумнівів, щодо попередніх уявлень і світоглядних настанов і штучне створення стану розгубленості – створення нового, соціально прийняттого «Я-образу» – пошук ресурсу для змін – прокладання «шляху» із сьогодення у майбутнє за

допомогою «сугестивного стимулятора» – фіксація перших успіхів – формування навичок позитивного мислення.

Представлені у розділі матеріали можуть бути використані фахівцями при розробці методичних порад для комплексної психодіагностики неповнолітніх, створенні нових психокорекційних технологій, невід’ємною складовою яких є спрямований навіювальний вплив, а також, для розробки сучасного комплексу заходів профілактики соціальної дезадаптації неповнолітніх.

Література

1. Блазер А., Хайм Э., Рингер Х., Томмен М. Проблемно-ориентированная психотерапия. Интегративный подход. / А. Блазер, Э. Хайм, Х. Рингер, М. Томмен – М.: «Класс», 1998. – 272 с.
2. Захаров А. И. Неврозы у детей и психотерапия / А.И. Захаров – СПб.: «Издательство Союз». – 2000. – 336 с.
3. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики. Человек, конструирующий себя и свое будущее / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов – М.: КомКнига, 2006. – 232 с.
4. Леонгард К. Акцентуированные личности /К. Леонгард – Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 2000. – 544 с.
5. Манілов І.Ф. Особливості навіюваності підлітків-токсикоманів / І.Ф. Манілов // Актуальні проблеми сучасної української психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України /За ред. академіка С.Д. Максименка. – К., Нора-Друк, 2003. – Вип. 23. – С. 224-229.
6. Манілов І.Ф. Визначення рівня сугестивності соціально дезадаптованих підлітків / І.Ф. Манілов // Психологічні критерії соціальної дезадаптації дитини: колективна монографія / [Н.Ю. Максимова, А.М. Грись, І.Ф. Манілов та ін.] – К.: Педагогічна думка, 2010. – С. 49-61.
7. Манілов І.Ф. Базові принципи психотерапевтичної роботи з девіантами / І.Ф. Манілов //Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб.

наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України/ За ред. С.Д.Максименка. – 2011. – Т.ХІІІ, част.5. – С. 219-226.

8. Манілов І.Ф. Психокорекційні можливості, види і мотиви мандрювання / І.Ф. Манілов // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України/ За ред. С.Д.Максименка. – 2012. – Т.ХІV, част.4. – С. 125-132.

9. Основные направления современной психотерапии. – М.: «Когито-Центр», 2000. – 379 с.

10. Подмазин С.И. Тесты для диагностики акцентуаций характера у подростков / С.И. Подмазин; под ред. Ю.З. Гильбуха. – Киев: Науч.-практ. Центр «Психодиагностика и дифференцированное обучение», 1994. – 54 с.

11. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой: / И. Пригожин, И. Стенгерс. Пер. с англ. Изд. 5-е – М.: КомКнига, 2005. – 296 с.